

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת מקץ וחנוכה, תשע"ג
מספר 996מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

הסיפור הלא מוכר של מרד החשמונאים חגי בן-ארצי

כולנו מכירים את סיפור יהודה המכבי,¹ ניצחנונו על היוונים הסלבקים וחנוכת המקדש המטוהר. לזכר הניצחון וטיהור המקדש אנו חוגגים את חג החנוכה ורואים ביהודה את הגיבור של החג. אבל מתברר שאנחנו טועים: המרד של יהודה נכשל כישלון חרוץ. שני המקורות ההיסטוריים העיקריים של התקופה – ספר חשמונאים א' וכתבי ההיסטוריון יוסף בן מתתיהו – מספרים על הסיום הטרגי של המרד. לאחר שרשרת של ניצחונות מזהירים על הצבא הסלבקי, שבעקבותיהם בוטלו גזרות הדת של אנטיוכוס, הצליח בקיידס לגבור על צבאו של יהודה ולהנחיל לו מפלה מוחצת. בקרב אלעֶשָׁה שנערך כנראה באזור הר חצור שבהרי בית-אל, נהרג יהודה והושמד כל צבאו (שמנה כ-800 לוחמים).

לאחר מות יהודה שבו היוונים ועוזריהם המתיוונים והשתלטו על ירושלים והמקדש וחדשו את הרדיפות הקשות של החסידים הנאמנים לתורה, ואלקימוס הכוהן הגדול חידש את חילול המקדש. כך מתאר ספר חשמונאים א' את המצב בארץ:

אחרי מות יהודה פרחו הרשעים (=המתיוונים) בכל גבולות ישראל ויציצו כל פועלי אֶן... אז בחר בקיידס את האנשים הרשעים וישימם לאדוני הארץ. הם חיפשו ומצאו את ידידי יהודה ויביאום אל בקיידס, והוא עשה בהם נקמה ויתעלל בהם. ותהי צרה לישראל אשר לא נהייתה כמוה למן היום אשר לא היה נביא בהם.²

הדגש בתיאור זה שהרדיפות לאחר מות יהודה היו קשות מן הרדיפות שלפני פרוץ המרד.³ לא זו בלבד שהוחמרו הרדיפות, אלא גם המורל בקרב החסידים היה מן הסתם במצב של ייאוש מוחלט, שהרי שיטת המרד נוסתה ונכשלה. מסתבר אפוא שאילו התרחש רק המרד של יהודה לא היינו חוגגים היום את חג החנוכה, וכנראה גם העם היהודי לא היה כפי שהוא היום.

* ד"ר חגי בן-ארצי משמש מרצה להיסטוריה ולמחשבת ישראל במחלקה ללימודי יסוד ביהדות ובמכללות ילין וליפשיץ.

¹ צריך להיות, כנראה, המקבי מלשון מקבת, פטיש גדול. ראו חשמונאים א ב, ד ובפירושים שם.

² שם ט, כג-כז (מהדורת הרטום).

³ ברוח דומה מתאר את המצב יוסף בן מתתיהו: "אחרי מות יהודה כינס בקיידס את אלה מן היהודים שפשוו באורח החיים היהודי ובחרו בחיים של הגויים ומסר לידם את ההשגחה על הארץ. הללו הגבירו חיל והרעו ליהודים בכל דרך אפשרית. הם הסגירו את אנשי יהודה לידי בקיידס והלה עינה אותם והרגם. כך נתרגשה ובאה על היהודים צרה, שכמותה לא נתנסו מאז שובם מבלב" (קדמוניות היהודים [מהדורת שליט], ספר שלושה עשר א', 6-1).

בשעה קשה זו לעם-ישראל קם הגיבור האמיתי של המרד – יונתן, הצעיר מבני מתתיהו. הוא אסף את שרידי הלוחמים, שכנראה מנו לא יותר מכמה עשרות, ברח אתם למדבר תקוע והתחבא במערות שבנחל תקוע.⁴ בקכידס רדף אחריהם אל המדבר, אבל יונתן ואנשיו הצליחו להסתתר ולא להיתפס. השהות במערות והצורך לעבור במהירות ממסתור למסתור חייבו את יונתן ואנשיו להיפטר מכל ציוד מיותר, והם החליטו לשלוח אותו עם יוחנן, אחד האחים, ועם קבוצה קטנה של מלווים אל הנבטים⁵ שישבו בהרי מואב. בימי גדולתו של יהודה כרתו הנבטים ברית עם היהודים, ויונתן ניסה לנצל את הברית הזו, אבל הנבטים תפסו את כל אנשי המשלחת של יוחנן והרגום. אין ספק שהייתה זאת נקודת שפל קשה ביותר, כיוון שעכשיו איבדו החשמונאים לא רק את רכושם אלא גם את נוסף, יוחנן.

אבל יונתן לא התייאש. הוא חיזק את אנשיו ויצא עמם לפעולת תגמול נגד הנבטים. הם הגיעו למידבא, שבה נערכה חתונה של אחד מראשי השבטים, וכך מתאר יוסף בן מתתיהו את שקרה שם: "כשראו אותם מובילים את החתן והכלה והמון ידידים איתם, קפצו מן המארב והרגו את כולם... כזו הייתה נקמתם אשר נקמו בנבטים על יוחנן אחיהם ושאר חבריהם".⁶ פעולת התגמול של יונתן עוררה מחדש את רוח המרד בעם, ורבים מאלה שהתייאשו ממרידה ונטשו את המכבים הצטרפו אל יונתן ואנשיו. יונתן פתח בסדרה של פעולות גרילה נגד צבאו של בקכידס, ובמשך שנתיים של לחימה עקשנית ונועזת הצליח להתיש את הצבא הסלבקי ולהוציאו משיווי משקלו.⁷ התוצאה הייתה שבקכידס החליט לעזוב את הארץ, ניתק את קשריו עם המתיוונים וכתר ברית עם יונתן. אבל אף שהדרך לירושלים ולבית המקדש נפתחה, החליט יונתן שלא להיכנס לירושלים ולטהרה, כפי שעשה יהודה אחיו, אלא הוא עבר ממדבר תקוע למכמש שמצפון לירושלים, וכאן בנה במשך שבע שנים צבא גדול ומאומן. רק לאחר שהיה בטוח בכוחו הצבאי נכנס בשנת 152 לפני הספירה, תשע שנים לאחר מות יהודה, אל המקדש והחל לכהן ככהן גדול: "ויונתן לבש את מעיל הקודש והחל לכהן במקדש בחודש השביעי בשנת מאה ושישים (למניין השטרות) בחג הסוכות, לאחר שאסף צבא גדול ויכן כלי מלחמה לרוב".⁸

חנוכת המקדש האמיתית, זו שהחזיקה מעמד "יתר על מאתיים שנה", היא אפוא חנוכת המקדש של יונתן ולא של יהודה. הוא הגיבור האמיתי של מרד החשמונאים. יונתן המשיך להנהיג את העם בתבונה ובגבורה במשך תשע שנים נוספות. הוא ביצר וביסס את הישגיו המדיניים, הצבאיים והדתיים, וכבר בתקופתו התנהלה יהודה כמדינה עצמאית. בסופו של דבר נהרג גם הוא על ידי טריפון; הלה פיתה אותו לעשות הסכם שלום ובמהלך הטקס שאמור היה להשכין שלום קבע בין המדינה היהודית למדינה הסלבקית התנפל טריפון על יונתן, לקח אותו בשבי ובסופו של דבר הרג אותו ואת שני בניו. אולם מותו של יונתן, שלא כמותו של יהודה, לא ערער את עצמאות המדינה היהודית, כיוון שיונתן בנה צבא של 40 אלף (!) חיילים מאומנים.⁹ ואכן, מיד לאחר מות יונתן הביס שמעון, האח האחרון לבית מתתיהו, את הצבא היווני והכריז רשמית על הקמת מדינה יהודית עצמאית.¹⁰ דמותו של יונתן החשמונאי היא רבת משמעות ומקור השראה לכל אדם. הוא מסמל יותר מכול דמות אחרת בהיסטוריה היהודית את העיקרון של "שָׁבַע יְפוֹל צְדִיק וְקָם" (משלי כד: טז).

⁴ חשמונאים א, ט, לג. מערת חריטון שבנחל תקוע נחשבת למערה הגדולה בארץ. במצוקים התלולים של הנחל הקניוני יש עשרות רבות של מערות, שהגישה אליהן קשה ביותר.

⁵ שבטים ערבים נודדים שישבו בהרי מואב ואדום ובמדבריות הנגב. הם התפרנסו מהעברת שיירות ומחקלאות מדברית.

⁶ קדמוניות היהודים שם, 18-21; חשמונאים א, שם, לה-מג.

⁷ הקרב המכריע עם בקכידס התנהל באזור יריחו ליד בית-חגלה. בקרב זה הצליח יונתן להערים על בקכידס ולהכניס אותו למלכודת, כשמצדה האחד שמעון ומצדה השני יונתן. ראו חשמונאים שם, סב-סז; קדמוניות היהודים שם 26-31.

⁸ חשמונאים שם י, טו-כא; קדמוניות היהודים שם, 43-46.

⁹ חשמונאים שם, יב, מא.

¹⁰ כאמור, את הסיפור המלא על מרד החשמונאים שנמשך כ-30 שנה, אפשר לקרוא בספר חשמונאים א' ובספרים 12-13 בקדמוניות היהודים, חיבורו של יוסף בן מתתיהו. תמצית מעובדת של ספרים אלו ניתן למצוא בספרי, "מגילת חנוכה", בהוצאת ספריית בית-אל.

למרות הייאוש הגדול והשבר הנורא שפקדו את העם לאחר כישלון המרד של יהודה, לא נשבר יונתן ולא התייאש. הוא הצליח לחדש את המרד ולהביאו לסיומו המוצלח, ובזכותו עם ישראל קיים עד היום כפי שהוא.